

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Тищенко Тетяна Миколаївна

УДК 811.161.2' 282.2

**ПОДІЛЬСЬКО-СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКЕ
СУМІЖЖЯ У СВІТЛІ ІЗОГЛОС**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ-2003

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

– кандидат філологічних наук, професор
КОЗАЧУК Ганна Олександрівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, професор кафедри
української мови.

Офіційні опоненти

– доктор філологічних наук, професор
ГРИЦЕНКО Павло Юхимович,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу діалектології;

кандидат філологічних наук, доцент
МАРТИНОВА Ганна Іванівна,
Черкаський державний університет
імені Богдана Хмельницького, доцент
кафедри українського мовознавства,
докторант відділу діалектології Інституту
української мови НАН України.

Провідна установа

–

Захист відбудеться _____ 2003 р. о ____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, за адресою 01601, Київ, вул.Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, Київ, вул.Пирогова, 9).

Автореферат розіслано _____ 2003 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук**

Н.П.Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вивчення порубіжних діалектних зон є актуальним у сучасній лінгвістичній географії.

Загальнотеоретичні питання міжговіркового та міжмовного контактування висвітлюються у працях М.Дурново, М.Соколова, І.Шмідта, Ф.Жилка, І.Варченка, В.Латти, Т.Назарової, Г.Мартінової, П.Лизанця, Т.Шевченка, С.Прохорової, В.Шеремети, В.Михайленка та ін. Усі дослідники відзначають системність у поєднанні різнодіалектних рис та особливих специфічних рис, зумовлених діалектною взаємодією.

Територія, вибрана для дослідження, є не тільки зоною контакту двох говорів – подільського й середньонадніпрянського, а й двох діалектних систем. У дослідників не склалося єдиної думки щодо межі між південно-західними і південно-східними діалектами. Я.Головацький, К.Михальчук відносили говірки Волині і Поділля до київського наріччя. А.Кримський говірки Поділля вважав західноукраїнським наріччям. І.Зілинський розмежувальну межу між подільськими і середньонадніпрянськими говорами проводить по лінії Біла Церква – східніше Умані – Ананьїв. За В.Ганцовим, подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа визначається лінією східніше Житомира – Умань – Ананьїв. Встановленню подільсько-середньонадніпрянського порубіжжя багато уваги приділили Ф.Жилко, С.Бевзенко, І.Матвіяс, П.Лисенко, Г.Мартінова. Погляди дослідників щодо основних розмежувальних ліній між говорами не завжди збігалися. Ф.Жилко основну розмежувальну лінію проводить через Фастів – Білу Церкву – західніше Новомиргорода. І.Матвіяс зазначає, що частина лексичних ізоглос сягає лінії Біла Церква – Кіровоград, а частина лексичних ареалів східного типу відмежовується від південно-західних у глибині подільського говору. Є.Рудницький, вивчаючи фонетичні й морфологічні особливості говірок Уманщини, зауважив, що “уманські діалекти швидше можна назвати переходовими, бо однією половиною своїх характерних рис уманські говори в’яжуться з південно-західною групою, другою половиною – з південно-східною”. Г.Мартінова, досліджуючи побутову лексику правобережної Черкащини, виділяє три пасма ізоглос, центральне з яких концентрується у басейні р.Гнилий Тікич із незначними відхиленнями на схід і на захід і є основною розмежувальною лінією між подільським і середньонадніпрянським говорами.

Однією з причин віднесення досліджуваних говірок до певного діалекту є недостатня база даних різних структурних рівнів, на підставі якої можна було б визначити напрями і динаміку взаємовпливу говірок зон міждіалектної взаємодії.

Фонетичні та морфологічні особливості уманських говірок були предметом досліджень Є.Рудницького, А.Очеретного, А.Могили, спорадично представлені лексеми різних тематичних груп у дисертаційному дослідженні А.Очеретного “Говори Уманського району Черкаської області”, у праці О.Мельничука “Південноподільська говірка с.Писарівка”, словнику діалектної

лексики Вінниччини М.Доленка, говіркові особливості східного Поділля подає праця І.Варченка. Побутова лексика подільсько-середньонаддніпрянської межі, куди входить і частина досліджуваних нами говірок, докладно вивчена Г.Мартинвоюю.

Довго у мовознавчій літературі існувала думка про те, що лексика має низьку ареалогічну та евристичну цінність. Але в останній час з'явилися ґрунтовні дослідження тематичних груп лексики різних регіонів: сільськогосподарська лексика українських західностепових говорів (П.Гриценко), ботанічна лексика (І.Сабадош), мисливська лексика західнополіських говорів (Г.Аркушин), лексика тваринництва поліських говорів (В.Куриленко), будівельна лексика західного Полісся (О.Євтушок), ботанічна лексика північного Приазов'я (Л.Фроляк), лексика харчування східнополіських говорів (Є.Турчин), міфологічна лексика карпатського ареалу (Н.Хобзей), назви одягу в карпатських говірках (Н.Пашкова), тваринницька лексика волинсько-подільського порубіжжя (Н.Шеремета), пастуша лексика гуцульського говору (Т.Ястремська), назви їжі і кухонного начиння в українських карпатських говорах (Е.Гоца), будівельна лексика східного Полісся (Л.Дорошенко), гончарська лексика (Л.Спанатій), лексика традиційного ткацтва східнослобожанських говірок (І.Ніколаєнко), весільна лексика східнослобожанських говірок (І.Магрицька) та ін.

Спостереження діалектологів показали, що багатий лексичний матеріал однаково цінний при вивченні історії формування українських діалектних систем, поділу українського макроконтинууму і, як інші структурні рівні мови, спроможний забезпечити надійними даними різні галузі мовознавства, бо саме лексика, на відміну від інших рівнів мови, відбиває явища позамовної дійсності.

Одним із найдавніших пластів лексичного фонду української мови є сільськогосподарська лексика. Сформована впродовж віків, вона несе інформацію про духовну і матеріальну культуру носіїв мови. Сільськогосподарська лексика привертала увагу дослідників діалектної мови різних регіонів: межиріччя Дністра і Дунаю – П.Гриценка, Полісся – М.Никончука (правобережні), Л.Вигонної, середньополіські – колективна праця відділу діалектології Інституту української мови, Закарпаття – Й.Дзендзелівського, Волині – Г.Козачук, О.Данилюк, лівобережні середньонаддніпрянські – В.Куземи, Одещини – Л.Терешка, В.Карпової, наддніпрянські степові – І.Сухомлина, буковинські – В.Прокопенко, І.Колісник, Миколаївщини – М.Тимченко, Сумщини – М.Безкишкіної, Хмельниччини – К.Баценко.

Ареалогічні відомості про просторову варіативність сільськогосподарської лексики подають регіональні атласи – “Лексичний атлас Правобережного Полісся” М.В.Никончука, “Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті” Т.В.Назарової, “Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР” Й.О.Дзендзелівського, Атлас сільськогосподарської лексики Волині Г.О.Козачук. Окремі лексеми на позначення сільськогосподарських реалій подає фундаментальна праця “Атлас української мови”.

Сільськогосподарська лексика східних говірок Вінниччини, західних і середніх районів Черкащини, північно-західних районів Кіровоградщини не була предметом спеціальних діалектологічних досліджень. Окремі лексеми тематичної групи лексики (ТГЛ) сільського господарства представлені у розвідках А.Очеретного “Деякі особливості сільськогосподарської лексики говірок західної Черкащини”, Ф.Непийводи “Із спостережень над сільськогосподарською лексикою в говірках Черкащини”, “Лексика землеробства Черкащини”. Важливе значення для дослідження названого регіону має праця А.Кримського “Звенигородщина з погляду етнографічного і діалектологічного”, багата сільськогосподарською лексикою. Окремі лексеми на позначення народної сільськогосподарської номенклатури фіксують регіональні словники П.Лисенка “Словник специфічної лексики правобережної Черкащини” та Д.Брилінського “Словник подільських говірок”. **Актуальність дослідження** зумовлена відсутністю системного опису сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі та необхідністю вивчення перехідної зони між подільським і середньонаддніпрянським говорами.

Зв'язок роботи з науковими планами і програмами. Проблематика дисертації пов'язана з науковою темою Інституту української мови НАН України “Українська діалектна мова сьогодні: онтологічний та гносеологічний аспекти”, підготовкою Словника українських говорів та Лексичного атласу української мови.

Метою дисертації є системний опис структурної організації сільськогосподарської лексики і на його основі визначення діалектної межі між середньонаддніпрянським і подільським говорами.

Для реалізації поставленої мети потрібно було розв'язати такі **завдання**:

- проаналізувати склад, системні відношення, семантичну і формальну варіативність лексики у мікроконтинуумі суміжжя;
- скартографувати сільськогосподарську лексику;
- деталізувати подільсько-середньонаддніпрянську діалектну межу;
- окреслити смугу перехідних говірок подільсько-середньонаддніпрянського типу;
- визначити мовні рівні, на яких відбуваються явища накладання різнодіалектних ареалів.

Об'єктом нашого дослідження є сільськогосподарська лексика говірок подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі. Ця група лексики належить до однієї з найдавніших і найпоширеніших мікросистем у діалектній лексико-семантичній макросистемі, що дозволяє говорити про її глибоку архаїчність, про важливу роль для вивчення лексичного складу мови.

Предметом дослідження обрано ТГЛ на позначення сільськогосподарських культур, ТГЛ на позначення агентів, пов'язаних із рільництвом і городництвом у говірках подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі.

Методи дослідження. У роботі використовуються описовий, лінгвогеографічний та зіставний методи.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено системний опис структурної організації сільськогосподарської лексики говірок подільсько-середньонадніпрянської контактної зони; доповнено і конкретизовано свідчення Атласу української мови та діалектологічних праць про подільсько-середньонадніпрянську діалектну межу; визначено особливості сільськогосподарської лексики перехідних говірок.

Джерелами дослідження стали власні польові записи, здійснені протягом 1997-2001 рр. у 131 населеному пункті Вінницької, Черкаської і Кіровоградської областей за спеціально розробленою програмою на основі Програми для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови Й.О.Дзендзелівського, матеріали “Загальнослов’янського лінгвістичного атласу”, “Атласу української мови”, опубліковані і рукописні атласи і словники діалектної лексики.

Теоретичне значення роботи визначається тим, що висновки та узагальнення можуть бути використані у дослідженнях з української та східнослов’янської ареалогії. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської діалектної межі розширить ареалогічну інформацію і може бути використаним для визначення місця досліджуваних говірок у системі загальноукраїнського макроконтинууму.

Практичне значення дослідження полягає у розширенні бази діалектології новими лексичними та лінгвогеографічними даними. Результати дослідження можуть бути використані при укладанні діалектних словників, Лексичного атласу української мови, у лінгводидактиці вищої школи.

Апробація роботи. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Основні положення і результати роботи викладено в доповідях на Міжнародному діалектологічному семінарі (Львів, 2002), Міжнародній науковій конференції “Мова у слов’янському культурному просторі” (Умань, 2002), на Всеукраїнському діалектологічному семінарі (Київ, 2002), на міжвузівській науково-практичній конференції “Лінгвогеографія Черкащини” (Умань, 2000), на звітних наукових конференціях викладачів, аспірантів, студентів УДПУ імені Павла Тичини (Умань, 1999-2002).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (позицій), джерел (найменувань) та додатку – “Атласу сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя” – 153 карти з коментарями. Повний обсяг дисертаційного дослідження – с., додатки займають с.

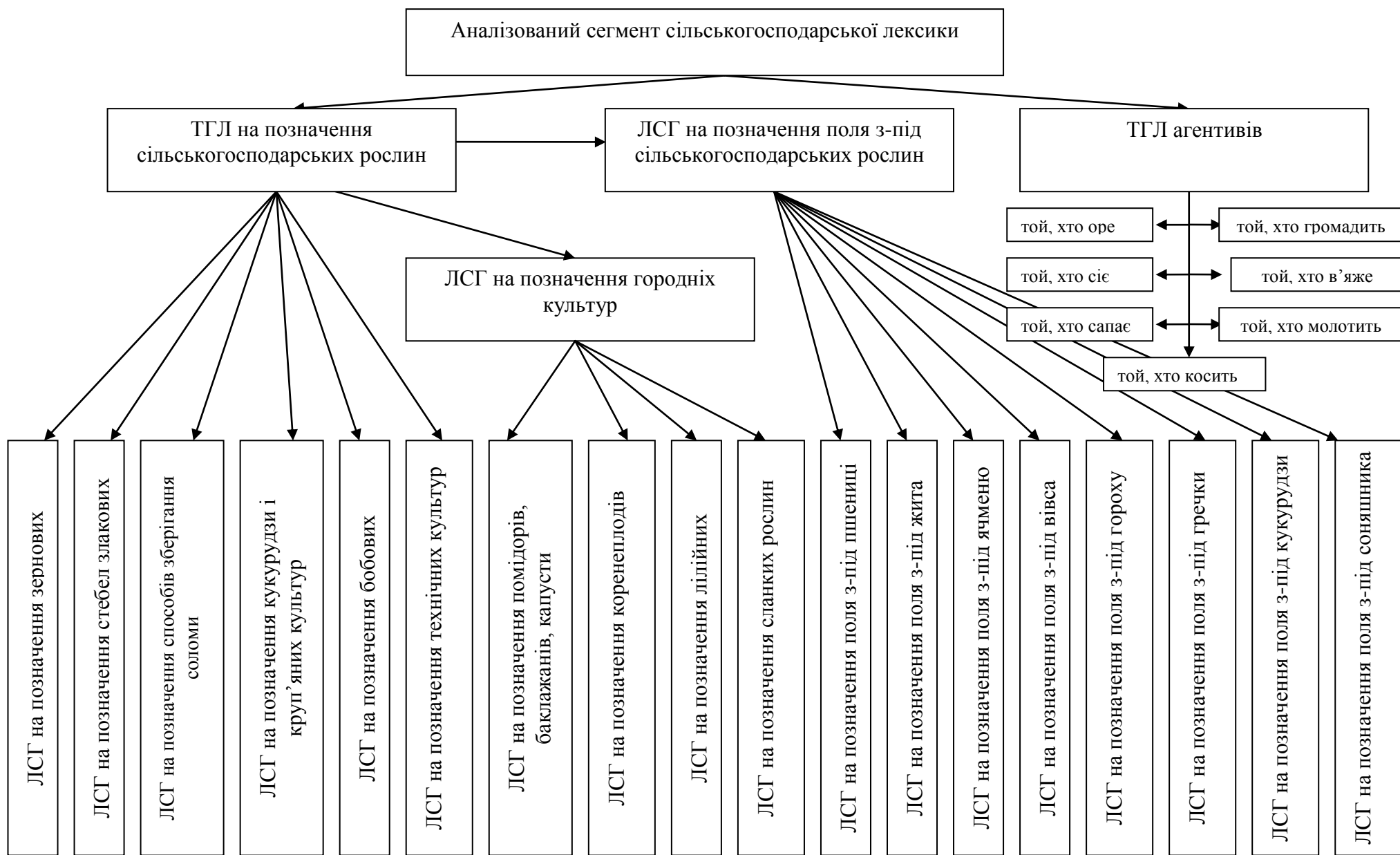
ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “Вступі” обґрунтовано вибір теми дисертації, підкреслено її актуальність, визначено об’єкт дослідження, сформульовано мету й основні завдання, вказано на практичне і теоретичне значення роботи, методи дослідження та подано джерельну базу.

У першому розділі “Структурна організація і семантика сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя”, який містить три глави, здійснено опис сільськогосподарської лексики за лексико-семантичним принципом. На підставі системи понять, яку репрезентують конкретні лексеми, виділено тематичні підгрупи на позначення сільськогосподарських рослин та на позначення агентів, зайнятих у рільництві, 11 лексико-семантичних груп (див. схему 1 на с.).

У першій главі “Тематична група лексики на позначення сільськогосподарських рослин” розглянуто внутрішню організацію ТГЛ. На підставі віднесеності денотатів до певної біологічної родини, призначення реалії виділено лексико-семантичні групи (ЛСГ): 1) на позначення злакових; 2) на позначення стебел злакових; 3) на позначення способів складання снопів та зберігання соломи; 4) на позначення кукурудзи і круп’яних культур; 5) на позначення бобових; 6) на позначення технічних культур; 7) на позначення городніх культур; 8) на позначення коренеплодів; 9) на позначення лілійних; 10) на позначення сланких рослин. Кожна ЛСГ на позначення сільськогосподарських рослин є структурною цілісністю, характерними ознаками якої є гіперо-гіпонімічні відношення компонентів, синкретизм лексем, мотиваційні зв’язки між елементами суміжних ЛСГ. Деякі групи (наприклад, ЛСГ на позначення способів зберігання соломи) відзначаються структурною автономністю і введені в ТГЛ на позначення сільськогосподарських рослин з логіко-понятійної точки зору. Аналіз здійснено за схемою: репрезентація семи, встановлення системних відношень у межах ЛСГ, просторова поведінка лексем. Наприклад, на досліджуваній території на позначення семи ‘городня рослина, однорічний і багаторічний овочевий коренеплід, що вживається як їжа і корм для худоби, а також є сировиною для промисловості’, функціонує лексема *бу’р’ак* та фонетичні варіанти *бу’рак*, *ба’рак*, *бо’’рак*. Випадки вживання лексеми *бу’рак* із теперішньою семантикою задокументовано з II пол. XVII ст. Сучасна нормативна форма *бу’р’ак* із вторинним м’якшенням [р] засвідчується приблизно з XVIII ст.

Згідно з атласом сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського суміжжя, основна розмежувальна лінія ареалів [p] : [p’] проходить по лінії Гудзівка – Богачівка – Стецівка Звенигородського р-ну – Мокра Калигірка – Глиняна Балка Катеринопільського р-ну Черкаської обл. У східній частині досліджуваних говірок фонема [p’] реалізується звуком [p’]. У західній частині, а також у деяких катеринопільських та шполянських говірках побутує лексема *бу’рак* із диспалаталізованим звуком [p], що в основному підтверджує дані АУМ (I, к.№79). В результаті опору однієї діалектної системи іншій утворилися фонетичні варіанти лексеми *бу’р’ак*, де звук [y] переходить в [a] або в [o’]. Лексема *ба’рак* формує суцільний ареал у північно-західній частині досліджуваного мікроконтинууму. Невеликими мозаїчними ареалами та поодинокими вкрапленнями відзначається лексема *бо’’рак*.



Опозиція сем 'столовий буряк' : 'цукровий буряк' утворює мікропарадигму. Аналіз репрезентантів цієї опозиції показує, що у більшості досліджуваних говірок вона реалізується лексичними протиставленнями на рівні означального слова: *бура'чок, борш'човий* : 'сахарний бу'рак, 'сиц':овий бу'рак, *бура'чок* : 'б'ілий бу'рак : 'сахарний бу'рак, *йіст'іў'ний бу'рак* : со'лот⁰кий бу'рак, *чир'воний бу'рак* : 'сахарний бу'рак, *сто'ловий бу'р'ак* : 'сахарний бу'р'ак, *чир'воний бу'р'ак* : 'б'ілий бу'р'ак, *ра'биї бу'рак*, *чир'воний бу'рак* : 'б'ілий бу'рак, 'сахарний бу'рак, *чир'воний бу'р'ак* : 'сахарний бу'р'ак, *в'ін'іг'ретний, чир'воний, борш'човий* : 'сахарний бу'рак.

У частині говірок на позначення опозиційних сем використовують лексеми, виражені субстантивом і атрибутивним словосполученням і навпаки. Наприклад: *бо'у'рачка* : 'сахарний бу'рак, *ц'в'і'лук* : со'лот⁰кий бу'рак, *бу'рачики* : со'лот⁰кий бу'рак, *бу'рачики* : 'сахарний бо'у'рак, *бу'рачики* : 'б'ілий бу'рак, *бура'чак* : 'сахарний бу'рак, *сто'лун* : 'сахарний бу'рак, *чир'воний бу'рак* : бу'рак.

У деяких говірках опозиція сем 'столовий буряк' : 'цукровий буряк' виявилась релевантною переважно на словотворчому рівні, що демонструють такі пари: *бура'чок* : бу'рак, *бур'а'чок* : бу'р'ак, *бо'у'рачка* : бо'у'рак, *бу'рачики* : бу'рак.

Для реалізації семи 'листя буряків' в українській мові функціонують лексеми *бурячиння* та *буряковиння*. На теренах досліджуваної території лексема *бурячиння* вживається у таких фонетичних варіантах: *бура'чин'.а, бура'чин':а, бур'а'чин':а*. Як свідчать численні дослідження та власні польові записи, для середньонаддніпрянських говірок характерне вживання лексеми *бур'а'чин':а* на позначення поля з-під буряків.

Розширення номінативного поля лексеми 'гичка зумовлює варіативність її семантичної структури. У говірках подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя виявлено такі типи семантичної структури лексеми 'гичка.

Таблиця 1

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСЕМИ 'ГИЧКА

Семи Типи семантичної структури	Листя буряків	Листя часнику	Листя моркви	Листя гарбузів	Листя цибулі	Верхня частина зав'язаного мішка
1.	+					+
2.	+	+				+
3.	+		+			+
4.	+	+	+			+
5.	+			+		+
6.				+		+
7.		+				+
8.						+
9.			+			+
10.	+				+	+
11.	+	+			+	
12.		+			+	+

Лексема *бу'р^(о)ак* активно функціонує у пареміях суміжжя: наприклад, *наздо'гад бу'ра'к'іу* – сказати що-небудь не за темою та у сучасному фольклорі про нелегке життя селян: *бу'раки ра'дочками с'тел'ац':а лис'точками, т'реба і'ти на бу'ра'ки*.

У другій главі “ЛСГ на позначення поля з-під сільськогосподарських рослин” розглянуто репрезентацію та деривацію кількох автономних мікрогруп з архісемою на позначення рослини, що росла на цій ділянці землі: поле з-під пшениці, жита, ячменю, вівса, кукурудзи, гречки, гороху, соняшника.

На досліджуваній території назви поля, на якому росли сільськогосподарські культури утворюються переважно від мотиваційної основи – назви рослини за допомогою словотворчого форманта **-ис'ко**, **-ишче**, **-анка**. Продуктивним у творенні назв поля на території суміжжя є суфікс **-ишче**. Наші спостереження підтверджують дані АУМ про те, що суфікс **-ишче** у назвах на позначення поля, на якому росли сільськогосподарські культури, характерний для середньонаддніпрянського говору, а клиноподібно заходить вглиб східноподільського говору. Цей клин виразно проступає у південній частині досліджуваної території, а у північній частині ареал суфікса **-ишче** поступається такому ж клинові суфікса **-ис'ко**. Отже, ізоглоси, які обмежують територію побутування суфікса **-ишче**, є зигзагоподібними. На відміну від ізоглос суфікса **-ис'ко**, ізоглоси **-ишче** компактні, особливо у північній частині.

Спорадично на території типових подільських говірок зустрічаються лексеми з суфіксом **-ишче**, хоча це може бути швидше нівелювання діалектних форм літературною мовою, аніж наступ середньонаддніпрянських елементів.

Згідно з АУМ (I, к.№175), суфікс **-ис'ко** в локативних назвах обмежується підковоподібною ізоглосою, що проходить західніше річки Гнилий Тікич та по річці Синюсі.

Густіша мережа обстежених говірок дає підстави констатувати, що ареал поширення суфікса **-ис'ко** у назвах поля з-під сільськогосподарських культур на досліджуваній території має клиноподібну конфігурацію східніше річки Гірський Тікич. Найкомпактніше розміщені ізоглоси у голові клину, а південно-західні і північно-західні відрізки пасма розмиті. Північним і південним частинам ізоглос властива спрямованість у суміжні говірки. Деякі ізоглоси характеризуються хвилеподібністю: вони то звужуються на заході, то розширюються на сході. Пасмо ізоглос, яке простягається із півночі на південь, не утворює замкнутих ареалів, а продовжується у подільських, південноволинських, волинсько-подільських говірках, що засвідчує розмежування південної діалектної території.

На досліджуваній території виявляє активність словотворчий суфікс **-анка**, який у творенні назв поля ні у подільських, ні у середньонаддніпрянських говірках не вживається. Твірними основами дериватів є назви самих рослин – *го'рохл'анка*, *го'рохв^(ф)йанка*, *куку'ру'з'анка*, *пиш'ениш'н'анка*, *жит'н'анка*, *оў'с'анка*, *в'іў'с'анка*. Ареал використання суфікса **-анка** у лексемах на позначення поля обмежується ізоглосою Кузьминці Гайсинського р-ну Вінницької області – Терлиця – Копіювата Монастирищенського р-ну – Острожани – Житники Жашківського р-ну Черкаської області.

Отже, на території суміжжя суфікс **-анка** у лексемах на позначення поля інноваційний, що є однією з ознак перехідних говірок. Він функціонує лише паралельно з іншими формантами. На всій досліджуваній території за допомогою форманта **-анка** утворюються лексеми на позначення сухих стебел пшениці, ячменю, вівса, гречки, гороху.

Симетрія формальної і семантичної структури забезпечуються тоді, коли модель творення лексем на позначення назв поля у говірці єдина і охоплює усі можливі семантично близькі назви. Таких говірок найбільше із суфіксом **-ишче**: *йач'м'і'нишче*, *'сой(н)аш'нишче*, *горо'хо'вишче*, *гре''ча'нишче*, *в'іў'сишче*, *оў'сишче*, *пше''ни'чишче*, *'жит'нишче*, *куку'руз'нишче*.

Із суфіксом **-ис'ко** серед досліджуваних говірок сім: *пши^е'нис'ко*, *йачме'нис'ко*, *в'іў'сис'ко*, *г'речис'ко*, *го'рохо'вис'ко*, *в'іўс'а'нис'ко*, *йачм'і'нис'ко*, *гре''ча'нис'ко*, *пше''ниш'нис'ко*. Лише у 3-х говірках забезпечується симетрія формальної і семантичної структури у позначенні поля з-під зернових і зернобобових дериватами із суфіксом **-анка**: *жит'н'анка*, *пше''ниш'н'анка*, *в'іўс'анка*, *гре''чанка*, *куку'руз'анка*, *го'рохл'анка*, *йачи'м'інка*.

У решті говірок симетрія порушується. В окремих говірках можуть співіснувати різні синонімічні суфікси з точно окресленим значенням, які ніби закріплені за певними основами. Наприклад, суфікс **-анка** у деяких говірках утворює лексеми на позначення поля з-під вівса, гречки, пшениці, жита, гороху – *в'іўс'анка*, *гре''чанка*, *го'рохл'анка*, *жит'н'анка*, *пше''ниш'н'анка*, поряд із **-ис'ко** в семантично тотожному утворенні: *гре''чанис'ко*, *йачи'менис'ко*, *го'ро'хо'вис'ко*. В окремих говірках утворюються лексеми за допомогою суфікса **-ишче**: *в'іўс'анишче*, *сойаш'нишче*, *йач'м'інишче*, *пше''нишче*, *го'рохвишче*, але *'житнис'ко*, *горохо'вис'ко*, *гре''ч'н'іўка*.

У деяких говірках паралельно вживаються словотвірні форманти **-ис'ко**, **-ишче** на позначення одного семантичного явища: поля з-під гречки, поля з-під гороху, поля з-під вівса, поля з-під пшениці, поля з-під жита; **-ис'ко**, **-анка** – на позначення поля з-під вівса та з-під гороху. Активізація синонімів є характерною ознакою перехідних зон.

Якщо словотвірні типи із суфіксами **-ишче**, **-ис'ко**, **-анка** можна вважати активно діючими словотвірними моделями для певних говірок, то обмежене функціонування структур із суфіксами **-ин'(:)а**, **-ак**, **-ик** (*кукуруз'н'ак*, *в'іўс'ак*, *куку'рузин'(:)а*, *сой(н)ашни'чин':а*, *го^(оу)'рох'ли^(е)н'(:)а*, *куку'рузник*) свідчить про непродуктивність цієї моделі для творення назв полів. Деривати із формантом **-ин':а** у досліджуваних говірках, як і в літературній мові, характерні для лексем на позначення листя і стебел рослин.

Малопродуктивним у творенні назв поля з-під сільськогосподарських рослин є спосіб вторинної номінації. У деяких говірках назва самої рослини позначає поле, на якому вона росла, – *го'рох*, *'сон'ашник*, *г'речка*, *йач'м'ін*. Інколи довершеність номінації досягається атрибутом *с'кос'аний*.

Відзначено чимало випадків незавершеності процесу номінації. При цьому номінативну недостатність ситуативно можуть компенсувати описові форми (*'поле, де ско'сили йач'м'ін*; *'поле, на йа'кому ско'сили о'вес*; *'поле, на йа'кому ско'сили г'речку*; *'поле, з йа'кого з'іб'рали го'рох*; *'поле с-п'ід 'сойашник'іў*) та

атрибутивні словосполучення *йач'м'ін:е 'поле, в'ї'с'ане 'поле, г'речкове 'поле, куку'руз'ане 'поле, го'рохове 'поле, го'рохл'ане 'поле, пше''ничне 'поле*. Назви-словосполучення з атрибутивним опорним компонентом вживаються паралельно із однослівними назвами.

Третя глава “ТГЛ на позначення агентів” охоплює сім семантичних груп – назви осіб, які беруть участь у процесах орання, сіяння, сапання, косіння, згрібання, в’язання, молотіння. Агентивно-професійні назви осіб неодноразово ставали предметом спеціальних діалектологічних досліджень. Праці І.Ковалика, Я.Закревської, С.Бевзенка, П.Гриценка, О.Захарків, К.Лук’янюк, І.Олійник, Л.Яропуд та ін. дають ареальну інформацію про особливості словотворення цієї лексико-семантичної групи.

Назви виконавців дій, пов’язаних із сільським господарством, у говірках подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя становлять багату мікрогрупу, яка характеризується лексичними і словотвірними особливостями.

Номінативне поле семи ‘чоловік, який оре’ утворюють лексеми, похідні від дієслова *орати* та іменника *плуг*. Найбільшим ареалом відзначається лексема *орач* та її фонетичний варіант *горач*. Однорідність досліджуваної території в плані вираження названої семи, очевидно, пояснюється праслов’янським походженням віддієслівної структури *орач*, яку пам’ятки писемності фіксують з другої половини XIV ст. У досліджуваних говірках лексема вживається у значенні ‘хлібороб’, ‘землероб’, що відомо й іншим українським говорам. Аналіз просторової поведінки назв осіб, які займаються землеробством, у подільсько-середньонаддніпрянських говірках показав, що чітких ареалів на обстеженій території ці лексеми не утворюють.

У **другому розділі** “*Географічна диференціація сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя*” представлено географію лексем, вказано на межі й особливості перехідних говірок, а також визначено місце лексем сільськогосподарської термінології в загальноукраїнському контексті.

У **першій главі** на основі атомарних та синтетичних карт з’ясовано, що територія західніше Умані і східніше р.Гнилий Тікич характеризується взаємопроникненням елементів подільських і середньонаддніпрянських говорів, утворює мереживну сітку із 6 пасом ізоглос.

1. Західне пасмо ізоглос, яке знаходиться західніше Умані, репрезентоване такими бінарними та багатокомпонентними протиставленнями на фонетичному, лексичному і словотворчому рівнях (перші подільські елементи): 1) *фа'сол'а* : *ква'сол'а* ‘рослина родини бобових’; 2) *фа'со'лин'.а*, *ква'со'лин'.а* : *квасо'лин'.а*, *ба'дил'.а* ‘бадилля квасолі’; 3) *бура'чин'.а*, *'гичка* : *'гичка*, *'гич'ка*, *бур'а'чин'.а* ‘листя буряків’; 4) ‘спеціальна підстилка для кладки снопів’, ‘прийменник’ : ‘підлога у хліві’, ‘черінь печі’, ‘прийменник’ – семантика лексеми *п'ід*.

2. Друге пасмо ізоглос проходить східніше Умані і західніше річки Гірський Тікич, компактне північніше Умані і розмите у південній його частині. Воно знаходить відображення в опозиції подільських і середньонаддніпрянських елементів: 1) *'гочко*, *'в'ічко* : *'оч'()*ко, *'в'ічко* ‘вічко

картоплі'; 2) *с'кирта, с'тирта, с'кир'да* : *с'кирта, ко'пиц'а* 'велика кладка намолоченої соломи'; 3) *го'рох* : *го'рох* 'горох'; 4) *на'с'ін:ик, на'с'іл'ник*, спорадично *жоў'т'ак, жоўп'л'ак* : *жоў'т'ак, ри'нак* 'переспілий огірок'; 5) *пом'ідор, пом'ідора* : *пом'ідор, поми'дор* 'помідор'; 6) *морк'вин'.а, морко'вин'.а* : *морк'вин':а, ба'дил':а* 'стебла і листя моркви'; 7) *по'лова, т'рина*, спорадично *хопта* : *по'лова* 'дрібні відходи від провіювання обмолоченого зерна'; 8) *ко'н'у'шина, к'леве"р, би"ри"жина* : *к'л'еве"р, кон'у'шина* 'конюшина'.

3. Третє пасмо ізоглос проходить у басейні р.Гірський Тікич і репрезентоване такими опозиціями (перші – подільські елементи): 1) *сон'ашни'чин'(:)а, сойашни'чин'(:)а, 'сон'ашник, 'сойашник* : *сойаш'нишче, сон'аш'нишче* 'поле з-під соняшника'; 2) *пиш"нишини'чин':а, пиш"нич'н'анка* : *пиш"нична со'лома* 'пшенична солома'; 3) *'зерн'ата, 'с'ем'е"чк'і, 'дзерн'ата* : *на'с'ін':а, 'лускан':а* 'зерна соняшника, гарбуза, вживані як ласощі'; 4) *чор'нушка, 'тиканка, 'с'ійанка* : *'с'ійанка* 'посівний матеріал для цибулі'; 5) суфікс **-ис'ко** : суфікс **-ишче** у творенні лексем на позначення поля, на якому росло жито; 6) *бара'бо'ли"н':а, бара'бо'ли"н'.а, 'вуде"н'.а* : *картон'лин':а* 'стебла і листя картоплі'; 7) *бара'бол'а, кар'топл'а* : *кар'топл'а* 'картопля'; 8) *фун'тоўка, хун'тоўка, ци'бул'а* : *'н'ід:имка* 'цибуля, що росте однією головкою'; 9) *клад'*, спорадично *клад, к'лан'а, к'ладн'а* : *'купа, ко'на* 'ряд кіп з 15-ти снопів'.

4. Пасмо, яке знаходиться у межиріччі рр. Гірського і Гнилого Тікичів утворюється протиставленням таких елементів (перші – подільські): 1) суфікси **-ис'ко** : **-ишче** у лексемах на позначення поля з-під ячменю; 2) суфікси **-ис'ко** : **-ишче** у лексемах на позначення поля з-під вівса; 3) суфікси **-ис'ко** : **-ишче** у лексемах на позначення поля з-під пшениці; 4) *шолу'пин'(:)а* 'обгортка качана кукурудзи'; 5) *жит'н'анка, 'житн'а со'лома, спорадично жи'т'анка, 'житник* : *'житн'а со'лома, спорадично 'житни"ц'а* 'житня солома'; 6) *м'і'телка, 'китиц'а, к'в'ітка* : *м'і'т'олка* 'суцвіття кукурудзи'; 7) *го'родина, 'говоч'і* : *'овоч'і* 'загальна назва городніх культур'; 8) *кор'чоўка, кор'чушка, кор'чуха* : *к'воч'("ка, куш'чоўка* 'цибуля, що росте кущем'; 9) *'нос'л'ід"м, од'в'ійки*, спорадично *пос'л'от* : *от'ходи* 'відходи у вигляді побитих зерен'; 10) суфікси **-ис'ко** : **-ишче** у лексемах на позначення поля з-під гречки.

5. П'яте пасмо ізоглос утворюється протиставленнями на фонетичному, лексичному, семантичному рівнях: 1) суфікси **-ис'ко, -анка** : **-ишче** у творенні назв поля з-під гороху; 2) форми інфінітива на **-ти** : **-т'**; 3) *т'рина, по'лова* : *по'лова* 'дрібна пом'ята чи потерта солома'; 4) *'волот', м'і'телка* : *коло'сок* 'колосок вівса'; 5) *'шапка, шат'ро* : *коў'нак* 'розгорнений і поставлений сніп на невеликій кладці снопів'; 6) *зи"р'но, з'б'іж'(:)а, хл'іб* : *зи"р'но* 'зерно, що зберігається в приміщенні'; 7) *нас'ін'ова кар'топл'а* : *нас'ін':ева* 'середня картопля'; 8) *ка'бак, гар'буз, гар'буза* : *гар'буз* 'гарбуз'; 9) *каба'чин'(:)а, гарбу'зин'(:)а, ба'дил'(:)а* : *гарбу'зин'(:)а* 'стебла і листя гарбуза'; 10) *в'іў'с'уг, гоў'с'уг* : *оў'с'уг* 'вівсюг, дикий овес'.

6. Крайні східні ізоглоси активної взаємодії подільського і середньонадніпряньського говорів проходять східніше р.Гнилий Тікич, їх

утворюють такі протиставні елементи (перші – подільські говірки): 1) *в'йушча* *ква'сол'а*, *фа'сол'а* : *пли'т'уча* *ква'сол'а* ‘квасоля із витким стеблом’; 2) *ж'ниці'а*, *'жачка*, *'жал'а* : *'жал'а*, *ж'ниці'а* ‘жінка, яка жне’; 3) *гри'чанка*, *г'речнишче* : *гри'чана* *со'лома* ‘гречана солома’; 4) *гоко'лот*, *с'н'ін* : *кул'*, *око'лот* ‘сніп рівно вимолоченої нем'ятої соломи, що використовується для покрівлі будівель’; 5) *'нос'л'ім'о*, *по'лова* : *луш'нин'а* ‘послід, відвійки гречки’; 6) *куку'руза* : *п'ш'інка* ‘кукурудза’; 7) *п'росо* *'дике*, *'в'іничне*, *ту'рець'ке* : *'в'інич'а* ‘сорго’; 8) *стр'і'ла*, *ст'р'елка* : *'цибух*, *ст'р'елка* ‘насінний пагін часнику’, *стр'і'ла*, *ст'р'елка* : *'цибух* ‘насінний пагін цибулі’; 9) *сти'є'п'і'р'я*, *пи'є'ро*, *'п'і'р'я* : *'закришка*, *'п'і'р'я* ‘листя молоді цибулі’; 10) *бу'рак*, *ба'рак*, *бо'рак* : *бу'р'ак* ‘буряк’; 11) *ри'л'(:)а* : *р'і'л'а* ‘рілля’.

На основі ареального членування території подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя на матеріалі сільськогосподарської лексики, можна констатувати, що основною опозицією у реалізації лексико-семантичних явищ є опозиція схід – захід. Разом з тим посткартографована інтерпретація лексичного, фонетичного, морфологічного матеріалу дає змогу виділити у складі досліджуваного континууму: *північно-західну*, *північно-східну*, *південно-східну та південну групу говірок*.

У другій главі “Перехідні говірки подільсько-середньонаддніпрянського діалектного суміжжя” відзначено активізацію творення синонімічних одиниць (*кар'топл'а*, *бара'бол'а*), розширення семантичного поля лексем (*в'йу'с'аниць'а* ‘трава’, ‘відсів із проса’, ‘полова’, ‘вівсяна солома’, ‘трава, схожа на говес’; *п'ят'нац'атка* ‘дівчина п'ятнадцяти років’, ‘ряд кіп із 15-ти снопів’), виникнення і функціонування лексем, нехарактерних контактуючим говорам (*д'ід* ‘переспілий огірок’, *ру'д'ак*, *м'елко'з'ор* ‘послід, відходи у вигляді побитих зерен’, *бири'жина* ‘конюшина’), консервацію значень архаїчних лексем (*п'ят'ки* ‘складена у вигляді хреста для просушування купа із 15-ти снопів’); лексичну контамінацію (*ст'р'ілбух* ‘насінний пагін цибулі’, *гайда'рак* ‘буйна коноплина’); гіперичні явища на рівні фонетики ($[\text{o}] \rightarrow [\text{y}]$ *вус'т'учка*, *гус'т'уки*; $[\text{y}] \rightarrow [\text{o}]$: *род'у'ки* ‘руді відвійки гречки’; ствердіння $[\text{p}'] \rightarrow [\text{p}]$ *п'ради'во*, *п'рад'і'во*; $[\text{i}] \rightarrow [\text{e}^{\text{u}}]$ *оге'ро'к* ‘огірок’, перехід $[\text{и}] \rightarrow [\text{е}]$ – *у'зер* – ‘нижня товста частина снопа’, активізацію субститутивних процесів ($[\text{т}]$ - $[\text{д}]$, $[\text{б}]$ - $[\text{п}]$, $[\text{п}]$ - $[\text{х}]$, $[\text{ч}]$ - $[\text{ш}]$, $[\text{р}]$ - $[\text{к}]$, $[\text{с}]$ - $[\text{ш}]$, $[\text{в}]$ - $[\text{м}]$, $[\text{т}]$ - $[\text{пл}']$, $[\text{ж}]$ - $[\text{б}]$, $[\text{р}]$ - $[\text{л}]$), ширший інвентар протетичних приголосних порівняно з контактуючими говорами ($[\text{г}]$ – *го'тава*, $[\text{л}]$ – *лу'тава*, $[\text{в}]$ – *во'тава* ‘трава, що виросла в той же рік на місці скошеної’).

У третій главі “Загальноукраїнський контекст сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя” виділено назви, засвідчені з близьким чи аналогічним значенням в українському діалектному мовленні.

Для західної зони досліджуваного діалектного континууму характерне вживання лексем, які засвідчені у південно-західних говорах, зокрема подільських, волинських, буковинсько-покутських. Лексеми, зафіксовані у східній зоні, виявляють паралелі найчастіше у середньонаддніпрянських говірках, зокрема, полтавських, правобережночеркаських, середньо- і

східнополіських, правобережнополіських. Вузьколокальні лексеми народної сільськогосподарської термінології мають паралелі у південно-західних, південно-східних та північних діалектах. Спільність елементів у віддалених зонах свідчить про більш давні контакти між етнічними групами, про пізніші міжзональні зв'язки, про незалежне збереження спільного архаїчного фонду.

Проведене дослідження сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя дає підстави для таких **висновків**:

1. Типологія структурної організації сільськогосподарської лексики подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі дозволяє стверджувати, що ТГЛ є структурно-семантичне ціле, яке об'єднує відмінні в граматичному, структурному відношенні і в плані вираження різнотипні фрагменти. Тематичні підгрупи ТГ сільськогосподарської лексики характеризуються гіперо-гіпонімічними відношеннями компонентів.

2. Переважній більшості ЛСГ характерна парадигматична організація елементів. Кожне слово входить у певну лексико-семантичну парадигму, а якщо воно багатозначне – в кілька. Індивідуальна семантика лексем розкривається за певними істотними ознаками іншим членам парадигм.

Мікропарадигма формується внаслідок реалізації опозиції сем, наприклад: зіставлення лексико-семантичних комплексів 'пшениця, яку сіють на зиму' : 'пшениця, яку сіють навесні' утворює мікропарадигму, релевантну для більшості досліджуваних говірок. Для частини говірок характерні лексико-семантичні опозиції, що формуються диференційними ознаками опозитів: 'спосіб та особливості висаджування', 'функціональне призначення, сільськогосподарська цінність', 'особливості будови'. Наявність регулярних опозицій сем є однією з ознак ЛСГ на позначення ранніх і пізніх зернових, деяких овочевих культур, рослин родини лілійних.

3. Міжтематичні відношення, встановлені між аналізованими сегментами сільськогосподарської лексики, свідчать про зв'язок віддалених нині в плані відображення дійсності ТГЛ – землеробства і тваринництва: 'йалова ка'пуста, 'йаловий ог'і'рок, 'шута ка'пуста; 'йалова ко'рова, 'шута ко'за. Наявність спільних компонентів різних ТГЛ – один із шляхів розвитку складу і семантичної структури лексики.

4. Сільськогосподарські назви подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя утворюють типові моделі мотивації, зокрема 'рослина' > 'назва стебел і листя' (кукуру'зин'(:)а, бара'бо'лин'(:)а, фа'солин'(:)а, ци'бу'лин'(:)а); 'рослина' > 'назва сухих стебел' (пиш'нич'н'анка, 'жит'н'анка, го'рохл'анка); 'рослина' > 'назва поля з-під рослини' (го'рохвис'ко, го'рохвище, куку'рузище); 'плід' > 'рослина' (ка'чан – кача'ни 'кукурудза'); 'назва дії' > 'назва агента дії' ('с'ійати – с'і'йач).

5. Важливу роль у динаміці компонентів лексико-семантичної системи відіграє вторинна номінація:

а) метонімічне перенесення назви за суміжністю: о'вес 'колосок вівса', кача'ни 'кукурудза', ве"р'хи 'суцвіття кукурудзи', куку'руза 'необлущений качан кукурудзи', г'речка 'поле з-під гречки', го'рох 'поле з-під гороху', 'сон'ашиник 'поле з-під соняшника';

б) метафоричне перенесення за схожістю ознак: *м'іт'олка*, *'в'іник* 'колосок проса', *'коле"со*, *та'р'ілка*, *пал'а'ниці'а* 'голівка соняшника', *ст'релка* 'насінний пагін цибулі, часнику', *пиш'є'нишник* 'сорго', *сул'тан* 'суцвіття кукурудзи', *осо'ка* 'листя молодого часнику'.

У функції вторинних номенів часто виступають зооніми – *воўк*, *'зайчик*, *'п'івен* 'середина кавуна', *к'воч'')ка* 'цибуля, що росте кущем'. Такі назви не мають вузького термінологічного значення і входять у різні терміносистеми як готові моделі номінації.

6. Зіставлення репрезентантів ТГ сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського суміжжя з відповідниками інших діалектних зон вказує на те, що значна частина лексем суміжжя не обмежується названим ареалом і засвідчує тісні зв'язки з іншими українськими діалектними зонами.

7. Особливість досліджуваної території полягає в тому, що вона є маргінальною стосовно двох говорів – подільського і середньонадніпрянського – і двох наріч – південно-західного і південно-східного. Подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа носить індивідуальний характер і становить третій, відмінний від двох контактуючих говорів, тип діалектного мовлення, особливістю якого є системне поєднання рис діалектів, що взаємодіють, та функціонування інноваційних мовних явищ.

8. Специфічними локальними явищами, які не сягають жодного з взаємодіючих діалектів, є збереження архаїчних лексем, лексична контамінація, функціонування лексем, не засвідчених у сусідніх говорах, збільшення кількості протетичних приголосних, гіперичні явища на рівні фонетики, акцентна варіативність та граматичні процеси.

9. Посткартографічна інтерпретація ізоглос сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянського діалектного суміжжя засвідчує, що загальна тенденція поширення лексем відповідає опозиції захід-схід. Територія, окреслена ізоглосами західніше Умані і східніше річки Гнилий Тікич, є територією зіткнення двох діалектних систем, характеризується взаємопроникненням елементів подільських і середньонадніпрянських говорів і утворює мереживну сітку із 6 пасом ізоглос:

1) крайнє західне пасмо знаходиться західніше Умані приблизно по лінії Шабастівка – Долинка – Цибулів – Халаїдово Монастирищенського району – Велика Севаст'янівка – Івангород Христинівського району – Томашівка – Текуча Уманського району Черкаської області – Великі Трояни Голованівського району Кіровоградської області;

2) друге пасмо ізоглос проходить східніше м. Умані і західніше р. Гірський Тікич, компактніше північніше Умані і розмите у південній його частині, що є свідченням активної взаємодії діалектів у південних районах досліджуваного континууму;

3) третє пасмо ізоглос у зоні активної взаємодії подільських і середньонадніпрянських говірок за даними сільськогосподарської лексики проходить у басейні річки Гірський Тікич;

4) четверте пасмо, яке утворюється у межиріччі Гірського і Гнилого Тікичів і представлено значною кількістю ізоглос, компактне на всій території;

5) річка Гнилий Тікич виступає основною розмежувальною лінією між подільським і середньонаддніпрянським говорами, сформованою ізоглосами, які окреслюють явища фонетичного, лексичного і семантичного рівнів, компактними на всій відстані;

6) крайні східні ізоглоси проходять східніше річки Гнилий Тікич і відображають наступ подільських особливостей у зону побутування середньонаддніпрянських елементів.

10. У межах досліджуваного макроконтинууму на основі фонетичних, лексичних особливостей виділено чотири групи говірок: північно-західну, північно-східну, південно-східну, південну.

Значна частина ізоглос проходить в різних напрямках, окреслюючи ареали, що не виявляють чітких лінгвогеографічних тенденцій. Виділені на матеріалі сільськогосподарської лексики пасма ізоглос у зоні контакту середньонаддніпрянського і подільського говорів узгоджуються з даними АУМ.

11. Аналіз діалектної сільськогосподарської лексики порубіжжя показує безперервний процес розвитку діалектних явищ у мовному просторі. Лінгвістичні карти і проведений лексикологічний опис сільськогосподарської лексики дають значний матеріал для пізнання історії формування говірок суміжжя, територія яких інтенсивно дозаселялася мовцями інших регіонів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Ареалогія сільськогосподарської лексики говірок подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі // Наука і сучасність: Збірник наукових праць. – К.: Логос, 2001. – Т. XXVI. – С. 268-279.

2. Перехідні говірки подільсько-середньонаддніпрянського діалектного суміжжя (на матеріалі сільськогосподарської лексики) // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць. – К.: Товариство “Знання” України, 2002. – С. 228-235.

3. Ареалогія подільсько-середньонаддніпрянського суміжжя (на матеріалі словотвору назв поля з-під сільськогосподарських культур) // Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць. – К., 2002. – С. 142-151.

4. Назви картоплі в уманській говірці // Лінгвогеографія Черкащини: Збірник матеріалів міжвузівської науково-практичної конференції. Умань, 25-26 травня 2000 року. – К.: Знання, 2000. – С. 29-30.

5. Словотвір агентивів у говірках подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі // Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики: Збірник матеріалів загальноуніверситетської звітної наукової конференції викладачів, аспірантів і студентів філологічного факультету (15-17 травня 2001 року). – Вип. 2. – К.: Товариство “Знання” України, 2001. – С. 22-23.

6. Діалектологічна практика: Методичні рекомендації для студентів філологічного факультету / Укл. Тищенко Т.М. – К.: Знання, 2001. – 19с.

7. Подільсько-середньонадніпрянська діалектна межа (за даними сільськогосподарської лексики) // Мова у слов'янському культурному просторі: Тези доповідей і повідомлень Міжнародної наукової конференції. Умань, 23-25 травня 2002 року. – Умань: Графіка, 2002. – С.43-44.

АНОТАЦІЯ

Тищенко Т.М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2003.

У дисертації проаналізовано склад, структурну організацію, семантику й географічне поширення сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської межі.

У результаті вивчення ареалогічних особливостей лексики визначено умовну межу між подільським і середньонадніпрянським говорами, виділено смугу говірок подільсько-середньонадніпрянського типу; з'ясовано внутрішнє членування перехідного ареалу; виявлено міждіалектні зв'язки та паралелі сільськогосподарської лексики суміжжя; охарактеризовано специфічні явища у лексиці перехідних говірок; створено “Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньонадніпрянської межі”, який містить 142 атомарних і 11 зведених карт. У науковий обіг вводиться новий значний за обсягом емпіричний матеріал, що прислужиться при укладанні Словника українських говорів та Лексичного атласу української мови.

Ключові слова: подільсько-середньонадніпрянська межа, тематична група лексики, лексико-семантична група, перехідна зона, пасмо ізоглос, сільськогосподарська лексика.

АННОТАЦИЯ

Тищенко Т.М. Подольско-среднеподнепровское пограничье в свете изоглосс. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2003.

Диссертация посвящена исследованию подольско-среднеподнепровского диалектного пограничья на лексическом уровне. Выбор территории обусловлен тем, что он представляет собой регион взаимопроникновения двух систем. Переходные диалектные зоны – особый тип существования диалектного языка, которые требуют целостного изучения на всех структурных уровнях.

Предметом исследования стали тематические группы лексики: наименования сельскохозяйственных культур; наименования лиц, занятых полеводством.

Работа выполнена на материале полевых записей, произведенных на протяжении 1997-2001 гг. в 131 н.п. Винницкой, Черкасской и Кировоградской областей, по специально разработанной программе. Для более полного анализа

привлекался материал опубликованных атласов и словарей диалектной лексики, Общеславянского лингвистического атласа.

В диссертации рассматривается состав, структурная организация, семантика, пространственная вариативность сельскохозяйственной лексики, используемой для номинации зерновых, стеблей злаковых, способов хранения соломы, кукурузы и крупяных культур, бобовых культур, технических культур, огородных культур, поля из-под сельскохозяйственных растений, лиц, занятых полеводством.

Каждая лексико-семантическая группа наименований сельскохозяйственных культур составляет структурную целостность, характерными признаками которой являются гиперо-гипонимические отношения компонентов, синкретизм лексем, мотивационные связи между элементами смежных лексико-семантических групп. Некоторые группы отличаются структурной автономностью и их включение в тематическую группу сельскохозяйственных культур происходит с логико-понятийной точки зрения.

В результате изучения ареалогических особенностей лексики определено условную границу между подольским и среднеподнепровским говорами, определено полосу переходных говоров подольско-среднеподнепровского диалектного типа, которая образовывается 6-ю пучками изоглосс; установлено внутреннюю дифференциацию переходного ареала, в частности выделено северно-западную, северно-восточную, южную, южно-восточную группу говоров; определено междиалектные связи и параллели сельскохозяйственной лексики подольско-среднеподнепровского пограничья, установлено соотношения ареалов, выделяемых на основе сельскохозяйственной лексики, с ареалами, образованными другими тематическими группами лексики и единицами фонетического и грамматического уровней языка.

Для переходных говоров подольско-среднеподнепровского пограничья характерны активизация образования синонимических единиц, расширение семантического поля лексем, не зафиксированных в контактных говорах, сохранение архаических черт, лексическая контаминация, гиперические явления на уровне фонетики, угасание явлений лексики и семантики, активно функционирующих в смежных говорах.

Атлас сельскохозяйственной лексики подольско-среднеподнепровского пограничья насчитывает 142 атомарных и 11 синтетических карт, материал которого может быть использован при составлении Словаря украинских говоров и Лексического атласа украинского языка.

Ключевые слова: подольско-среднеподнепровское пограничье, тематическая группа лексики, лексико-семантическая группа, сельскохозяйственная лексика, переходная зона, пучок изоглосс.

ANNOTATION

Tyshchenko T.M. Podillya and mid-Dnieper junction area in connection with isoglosses. Manuscript.

The thesis submitted to the degree of the Candidate of Philology in speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – M.P.Dragomanov National Pedagogical University. – Kyiv, 2003.

The thesis analyzes the composition, structural organization, semantics and geographical spreading of Podillya and mid-Dnieper agricultural vocabulary.

As a result of researching regional and vocabulary peculiarities a conventional border-line between Podillya and mid-Dnieper dialects has been defined; the inner division of transition region has been found out; inter-dialect links and parallels of the agricultural vocabulary of the junction area have been outlined; specific phenomena in the vocabulary of transition dialects have been characterized; the Atlas of agricultural vocabulary of Podillya and mid-Dnieper junction area with 141 atomar and 12 combined maps was compiled. The thesis introduces in practice a considerable empirical material which can be used in compiling the Dictionary of Ukrainian dialects and Lexical Atlas of Ukrainian.

Key words: Podillya and mid-Dnieper junction area, theme group of vocabulary, lexical and semantics group, transition zone, combination of isoglosses, agricultural vocabulary.